

УДК 94(477.43)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-29-11>

Круглов О.Й.

ДОСВІД ВИВЧЕННЯ ГОЛОКОСТУ: ВЛАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті автор розмірковує над проблемою практичної недослідженості питання Голокосту в СРСР. Нацистський геноцид щодо євреїв фактично замовчувався: протягом майже 45 років після закінчення війни не було видано жодної спеціальної роботи на цю тему. Водночас у загальних роботах даної спрямованості, зокрема, присвячених аналізу окупаційного режиму, у кращому випадку, наводилося кілька фактів убивства євреїв. При цьому особливе ставлення та характер дій нацистів проти них не визнавався. Окупанти та їх посібники нібито винищували не євреїв, а радянських громадян.

На думку автора, таке ставлення до трагедії єврейського народу в СРСР було нічим іншим як проявом антисемітизму, який на словах засуджувався, а фактично негласно заохочувався. Це особливо помітно було з кінця 1960-х рр., коли тогочасне радянське керівництво у воєнному конфлікті між Ізраїлем та арабськими країнами стало на бік останніх.

Наприкінці 1980-х рр., у період так званої перебудови, ставлення радянської влади до вивчення Голокосту стало менш жорстким, але навіть тоді в редакціях наукових журналів продовжували з побоюванням ставитися до теми Голокосту.

Автор був першим радянським істориком, якому вдалося опублікувати, хоч і за кордоном, статтю про Голокост, а також першим радянським істориком, який почав, незважаючи на фактичну заборону цієї теми, вивчення Голокосту.

Таким чином вивчення Голокосту в Україні та колишньому Радянському Союзі свідчить, що це вкрай важлива тема і як багато ще варто з'ясувати дослідникам, щоб якомога ширше була представлена картина нацистських злочинів проти євреїв, проти людства.

Ключові слова: Голокост, євреї, нацистський геноцид, СРСР, Україна, Друга світова війна.

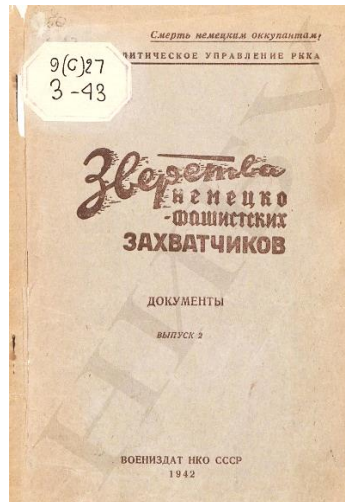
Під час навчання на історичному факультеті Харківського державного університету (кінець 1960-х рр. – початок 1970-х рр.) я займався вивченням радянської історіографії періоду Другої світової війни. Саме тоді звернув увагу, що трагедія єврейського населення СРСР (зокрема й України), у цій історіографії була темою, дослідження якої в Радянському Союзі, якщо офіційно не заборонялося, то, принаймні, не рекомендувалося нею займатися. Нацистський геноцид щодо євреїв фактично замовчувався: протягом майже 45 років після закінчення війни не було видано жодної спеціальної роботи на цю тему. Водночас у загальних роботах даної спрямованості, зокрема, присвячених аналізу окупаційного режиму, у кращому випадку, наводилося кілька фактів убивства євреїв. При цьому особливе ставлення та характер дій нацистів проти них не визнавався. Окупанти та їх посібники нібито винищували не євреїв, а радянських громадян. Іншими словами, доля євреїв нічим не відрізнялася від долі радянських громадян інших національностей – таким був лейтмотив цих робіт. На мою думку, таке ставлення до трагедії єврейського народу в СРСР було нічим іншим як проявом антисемітизму, який на словах засуджувався, а фактично негласно заохочувався. Це особливо

помітно було з кінця 1960-х рр., коли тогочасне радянське керівництво у воєнному конфлікті між Ізраїлем та арабськими країнами стало на бік останніх.

Все це не могло не посилити мого інтересу до теми Голокосту й не зник навіть тоді, коли я не міг знайти в Радянському Союзі жодної публікації на цю тему та жодного радянського історика, який би вивчав цю проблематику та з яким можна було б порадитись й проконсультуватися.

Деяку наукову літературу на тему Голокосту я знайшов у спеціальному фонді Бібліотеки іноземної літератури в Москві. Пригадую, що досить багато часу та зусиль довелося витратити, щоб отримати доступ до даного спеціального фонду. Це були, насамперед, видані у 1950-1960-х рр. публікації здебільшого іноземних авторів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Ці книги дали мені можливість зорієнтуватися в темі та отримати базові знання про Голокост. Разом з тим, я був і дещо розчарований, адже у них містилося дуже мало інформації про Голокост в СРСР, хоча це було зрозуміло, оскільки, автори не мали доступу до радянських архівів і не знали російської мови (переважна більшість радянських документів була російською). Тому, вони не могли використовувати навіть збірники документів про нацистський окупаційний режим, видані в СРСР у 1940-х рр., в яких можна було знайти документи про винищення єврейського населення [8; 9].

Зокрема, у другому томі збірки «Документы обвиняют» [9] я знайшов низку документів про винищення єврейського населення у Ставропольському краї, Краснодарському краї, місті Харків тощо. Документи про переслідування та винищення євреїв можна було також знайти у виданих в 1942-1945 рр. 15 випусках серії «Зверства немецко-фашистских захватчиков. Документы» [10]. При порівнянні цих документів з документами про винищення цивільного населення не єврейської національності, звернув увагу на особливий характер дій нацистів проти євреїв: якщо не єврейське населення винищувалося з політичних причин – як комуністи, радянські активісти, партизани та підпільники, за підтримку партизанів, як сім'ї партизанів, як відплата за загибель німецьких військовослужбовців або акти диверсій чи саботажу, за відмову їхати до Німеччини, не здачу продовольства тощо – то євреї знищувалися лише тому, що вони євреї. У радянській історіографії на цю суттєву відмінність уваги не зверталось, мене ж змусило замислитися та зайнятися серйозним дослідженням теми Голокосту.

Обкладинка другого випуску серії документів
«Зверства німецько-фашистських загарбників»

Мною були опрацьовані збірки документів: ретельно вивчивши і зробивши спочатку рукописні, а потім машинописні копії цікавих для мене матеріалів (поряд із документами з державних архівів) я їх пізніше використав для написання перших статей. Однак, у ті роки це була, як-то кажуть, «робота в стіл», тобто робота, результати якої в Радянському Союзі не могли бути затребувані з вищезгаданих причин.

У зв'язку з таким ставленням до вивчення Голокосту в СРСР, свої перші статті на цю тему я опублікував за кордоном, а саме, в тодішній НДР та Польщі у 1984 р. та 1989 р. [11; 12]. Ці країни вважалися соціалістичними, входили у радянську сферу впливу, але не поділяли радянську політику замовчування Голокосту. Ще дві статті було опубліковано у 1990-1991 рр. у збірнику виданому Вроцлавським університетом «*Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*» [13; 14].

На мою думку, я був першим радянським істориком, якому вдалося опублікувати, хоч і за кордоном, статті про Голокост, а також першим радянським істориком, який почав, незважаючи на фактичну заборону цієї теми, вивчення Голокосту.

Водночас спроба опублікувати статтю у, так званих, капіталістичних країнах була не вдалою. У 1984 р. я домовився про публікацію статті в журналі «*Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*» Інституту сучасної історії в Мюнхені (Institut für Zeitgeschichte), в якій доводив, що в концтаборі Освенцим-Бжезінка (Oświęcim-Brzezinka) і Аушвіц-Біркенау (Auschwitz-Birkenau) нацисти винищили не 4 млн. осіб, як стверджувалося у відповідній радянській літературі (та й у польській також), а близько 1 млн. осіб. Я надсилав цю статтю до Мюнхена звичайною поштою декілька разів, але вона так туди і не

Не вдалося мені на той час захистити дисертацію з наукового аналізу та критики антисемітизму. Мені наполегливо рекомендували змінити тему дисертації. Зрештою, темою дисертації став расизм як соціальний феномен.

Як і раніше, були труднощі з доступом до документів у радянських архівах, однак, з'явилася можливість отримувати матеріали з «капіталістичних» країн. Я, наприклад, неодноразово звертався наприкінці 1980-х рр. за такими документами до різних прокуратур ФРН. Дані органи проводили слідство у справах нацистських злочинців, і завжди надсилали з цих прокуратур потрібні мені документи. Прикметно, що структури КДБ, здебільшого цьому не заважали.

Наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. відчутно ослабли вимоги тоталітарного режиму, а потім почалися дезінтеграційні процеси в Радянському Союзі, що закінчилися його крахом у 1991 р. На теренах СРСР утворилася низка незалежних держав, зокрема Україна, в якій склалися сприятливі умови для вивчення Голокосту. Не в останню чергу ці сприятливі умови були пов'язані з тим, що було відкрито доступ до архівів, зокрема й колишнього КДБ. Саме з цього часу стали видаватися книги та статті з Голокосту, були захищені кілька дисертацій на цю тему, створені та функціонують два центри з вивчення Голокосту:

1. Науково-просвітницький центр єврейської історії та культури «Ткума» (нині – Український інститут вивчення Голокосту «Ткума») у Дніпрі (з 2000 р. видає щомісячний вісник «Ткума», а з 2002 р. – науковий журнал «Проблеми Голокосту»);

2. Український центр вивчення історії Голокосту в Києві (з 2002 р. видає науково-педагогічний бюлетень «Голокост і сучасність», а з 2004 р. – науковий журнал «Голокост і сучасність»), регулярно проводить наукові конференції з Голокосту.

Так в Україні поступово створювалася вітчизняна наукова школа з вивчення Голокосту. Неминучі при цьому труднощі передусім пов'язані з тим, що в Україні дослідження цієї проблеми триває лише 30 років (на Заході – понад 75 років), а тому коло вітчизняних фахівців з Голокосту поки що дуже вузьке. До того ж, не всі вони мають достатню наукову підготовку, яка б забезпечила високий рівень досліджень, і, найчастіше, роз'єднані. Спроби координувати їхні зусилля, хоч останнім часом і робляться, але, не завжди є ефективними. Існуючі центри з вивчення Голокосту, в основному, орієнтовані на вирішення просвітницько-освітніх завдань і поки що не готові до проведення серйозних наукових досліджень. Це становище здебільшого спричинене відсутністю хоча б мінімального фінансування наукових досліджень. Як результат – майже повна відсутність в Україні ґрунтовних узагальнюючих наукових досліджень з Голокосту.

Використовуючи свій досвід, накопичений у 1970-х – 1980-х рр., знання, документи та напрацювання, мені вдалося у 1993 р. депонувати у

Меморіальному музеї Голокосту у Вашингтоні першу узагальнюючу монографію «Голокост в Україні 1941-1944 рр.», у 1997 р. – видати, вже в Україні, невелику монографію «Знищення єврейського населення України у 1941-1944 рр. Хроніка подій» (перероблене та доповнене видання опубліковане у 2004 р. науково-просвітницьким центром «Ткума» у Дніпропетровську) [16; 17] та у 2005 р. – ґрунтовно перероблену й доповнену монографію «Втрати євреїв України у 1941-1944 рр.». Остання також була опублікована харківським видавництвом «Тарбут Лаам» англійською мовою під назвою «The Losses suffered by Ukrainian Jews in 1941-1944» у 2005 р.

У 1990-х – 2000-х рр. вдалося, також, видати кілька збірників документів про Голокост в Україні. Першою, у 1995 р. у Харкові, була видана збірка «Єврейський геноцид в Україні в період окупації в німецькій документалістиці 1941-1944». У 2002 р. Інститут юдаїки (Київ) видав підготовлений мною значно доповнений збірник документів та матеріалів про знищення нацистами євреїв України у 1941-1944 рр. До цих збірок входили маловідомі, або взагалі на той час невідомі, як радянські, так і німецькі документи, які я перекладав російською мовою. Частину німецьких документів я виявив у вітчизняних архівах, а частину, як я вказав вище, одержав від німецьких правоохоронних органів.

Обкладинка монографії
«Знищення єврейського населення України у 1941-1944 рр.
Хроніка подій»

Значну допомогу в отриманні німецьких документів про Голокост в СРСР мені надав доктор А. Уманський (Dr. Andrej Umansky), нині адвокат у м. Кельн (Німеччина) та генеральний секретар міжнародної асоціації Yahad In-Unum у

м. Париж (Франція), яка займається виявленням місць масових страт євреїв та циган у Східній Європі під час Другої світової війни, боротьбою з антисемітизмом та удосконаленням відносин між католиками та євреями. Ці документи в основному я отримав з філії Федерального архіву Німеччини в Людвігсбурзі і вони були слідчими справами (часто багатотомними) щодо нацистських злочинців. Мені й самому вдалося побувати у Людвігсбурзі та скопіювати низку слідчих справ.

1. Ausfertigung

Band 5 Bl. 1 bts. 250
Band 5 angelegt

Zentrale Stelle der
Landesjustizverwaltungen
Ludwigsburg

Beschuldigte: Callsen Kuno 19.10.11
(Name) (Geburtsdatum)

Inhalt:
Tatort: Ukraine (Ortsbezeichnung)

wegen Mordes/Beihilfe zum Mord

Abgegeben am: _____
an SA: _____
AZ: _____

Ankündigungs-Bl.: _____
Erstellungsgew. Bl.: _____
Urteil: Bl.: _____
Bl.: _____
Bl.: _____

Schlusssatz: Bl.: _____
Hiermit verbunden: _____
a. (Bl. _____)
b. (Bl. _____)
c. (Bl. _____)
d. (Bl. _____)
e. (Bl. _____)
f. (Bl. _____)
g. (Bl. _____)
h. (Bl. _____)
i. (Bl. _____)

Bundesarchiv
B 162/ 5641

4 AR-Z 2691 60
AR 1

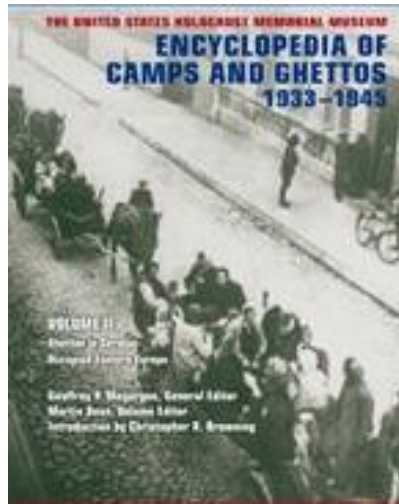
Fol. 1 -
Aufbew: _____

Титульний аркуш першого тому багатотомної слідчої справи з архіву в Людвігсбурзі за звинуваченням колишніх членів зондеркоманди 4а у скоєнні масових вбивств євреїв в Україні у 1941-1943 рр.

Для статей, монографій та збірників документів мною використовувались зібрані командами Yahad In-Unum на території колишнього СРСР свідчення місцевих жителів про винищення євреїв (в Yahad In-Unum я працював у 2016 р.), а також документи з архіву Інституту сучасної історії в Мюнхені, де я студіював у 2015 р. та з архіву Yad Vashem в Єрусалимі, де я працював у 2018-2019 рр.

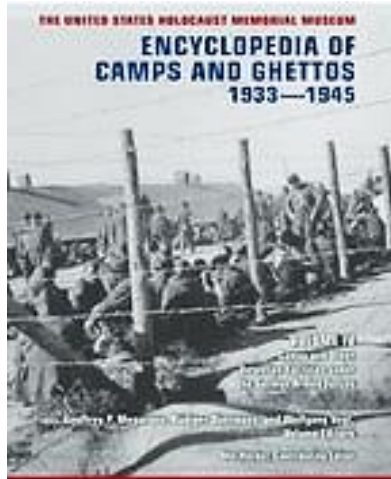
Загалом, у 1984-2024 рр. загальна кількість моїх публікацій склала 1186 ст., а саме: 21 монографію та збірники документів; 56 наукових статей; 217 статей до енциклопедії «Холокост на территории СССР» 2009 р. (руководитель проекта и главный редактор И.А. Альтман); 465 статей (здебільшого у співавторстві) до «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Volume II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe». General Editor: Geoffrey P. Megargee. Volume Editor: Martin Dean. Published in Association with the United States Holocaust Memorial Museum. Indiana University Press: Bloomington and

Indianapolis, 2012; 23 статті до «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. Volume III. Camps and Ghettos under European Regimes Aligned with Nazi Germany». Volume Editor Joseph R. White. Published in association with the United States Holocaust Memorial Museum. Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, 2018; 404 статті до «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945, Volume IV: Camps and Other Detention Facilities Under the German Armed Force.» Edited by Geoffrey P. Megargee. Published in association with the United States Holocaust Memorial Museum. Indiana University Press: Bloomington and Indianapolis, 2022.

Обкладинка «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945.
Volume II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe»

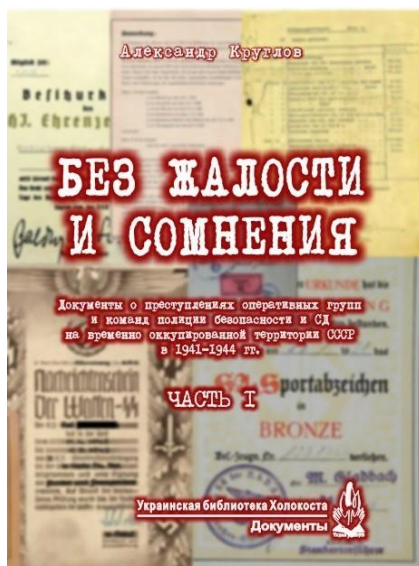
З усіх публікацій хочу особливо виділити статті, які були опубліковані в енциклопедії «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945» видавництва Меморіального музею Голокосту США (United States Holocaust Memorial Museum/USHMM). У другому, третьому та четвертому томах цього видання опубліковано 892 мої статті. З USHMM я співпрацював у 2005-2018 рр. У 2013-2014 рр. я студіював у JB and Maurice C. Shapiro Senior Scholar-in-Residence в Jack, Joseph і Morton Mandel Center for Advanced Holocaust Studies цього Музею. До співробітництва мене залучив доктор М. Дін (Dr. Martin Dean), який у 1998-2016 рр. опікувався прикладними дослідженнями у Центрі перспективного вивчення Голокосту USHMM (Center for Advanced Holocaust Studies of the USHMM) та здійснював редагування другого тому енциклопедії. М. Дін також став співавтором деяких статей. Статті були написані російською мовою (в Музеї їх перекладали англійською мовою), використовуючи вже наявні в мене на той час досить великі знання з Голокосту в Радянському Союзі, зібрані численні документи та літературу. Ці статті стосувалися гетто та таборів в Україні, Білорусії, Росії, Литві, Латвії, Естонії та Польщі.

Обкладинка «Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945.
Volume IV: Camps and Other Detention Facilities Under the German Armed Force»

Понад 200 моїх статей про Голокост в окремих населених пунктах колишнього СРСР були також опубліковані у виданій в 2009 р. Центром «Холокосту» у Москві енциклопедії «Холокост на території ССРСР. Энциклопедия». І хоча всі ці статті я забезпечив науковим апаратом, вони були опубліковані без нього, що негативно позначилося на загальному науковому рівні цієї російськомовної енциклопедії.

Зі збірок документів, підготовлених мною до видання в наступні роки, хотілося б особливо виділити опублікований у 2008-2010 рр. Всеукраїнським Центром вивчення Голокосту «Ткума» (Дніпро) чотиритомник «Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг.» [18], а з останніх публікацій – колективну монографію «Голокост в Україні» у двох томах, в якій було підсумовано дослідження Голокосту в Україні останніми роками.

Обкладинка збірки документів «Без жалю та сумніву.
Документи про злочини оперативних груп та команд поліції безпеки та ЦД на тимчасово окупованій території СРСР у 1941-1944 рр.»

Більшість моїх публікацій стосуються Голокосту в Україні та приблизно четверта частина – Голокосту в Польщі, країнах Балтії, Білорусії та Росії. У численних публікаціях про Голокост в Україні я роблю висновок, про те що:

- на середину 1941 р. в Україні (у нинішніх кордонах) проживало близько 2,7 млн. євреїв. На той час за кількістю євреїв Україна (не Польща, якщо розглядати Польщу у нинішніх кордонах, а не у межах 1939 р.) посідала перше місце в Європі та друге у світі – після США;

- у 1941-1944 рр. німецькими та румунськими окупантами та їх посібниками з числа місцевих жителів у різний спосіб було винищено близько 1,6 млн. євреїв і знову-таки за кількістю жертв-євреїв Україна посідає перше місце в Європі;

- євреї становлять близько 60% жертв від довоєнної чисельності євреїв та приблизно стільки ж жертв серед цивільного населення України загалом.

Таким чином мій тривалий досвід вивчення Голокосту в Україні та колишньому Радянському Союзі свідчить, що це вкрай важлива тема і як багато ще варто з'ясувати дослідникам, щоб якомога ширше була представлена картина нацистських злочинів проти євреїв, проти людства. І це потрібно не лише в пам'ять про загиблих, але й задля прийдешніх поколінь, заради того, щоб подібні злочини ніколи не повторилися.

Список використаних джерел та літератури

1. Reitlinger G. The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945. Vallentine, Mitchell, 1953. 662 p.
2. Poliakov L., Wulf J. Das Dritte Reich und die Juden. Arani Verlags-GmbH, 1955. 457 s.

3. Schnabel R. Macht ohne Moral. Röderberg-Verlag, 1958. 582 s.
4. Hilberg R. The Destruction of the European Jews. Quadrangle Books, 1961. 788 p.
5. Buchheim H., Broszat M., Jacobsen H.-A., Krausnick H. Anatomie des SS-Staates. Deutscher Taschenbuch Verlag, 1967. 371 s.
6. Arendt H. Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil. Viking Press, 1964. 312 p.
7. Bullock A. Hitler. A Study in Tyranny. Harpercollins College, 1964. 848 p.
8. Документи обвиняють. Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории / Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников. Выпуск I. М.: Огиз/Госполитиздат, 1943.
9. Документи обвиняють. Сборник документов о чудовищных преступлениях немецко-фашистских захватчиков на советской территории / Чрезвычайная государственная комиссия по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников. Выпуск II. М.: Огиз/Госполитиздат, 1945.
10. Зверства немецко-фашистских захватчиков: документы: [Вып. 1-15] / Главное политическое управление РККА. М.: Военное издательство Народного комиссариата обороны. 1942-1945 гг.
11. Kruglow A. Die Deportation deutscher Bürger jüdischer Herkunft durch die Faschisten nach dem Osten 1940 bis 1945. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (East Berlin). 1984. Vol. 32, No. 12. S. 1084-1091.
12. Krugłow A. Deportacja ludności żydowskiej z dystryktu Galicja do obozu zagłady w Bełżcu w 1942 r. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce*, 1989. No. 3(151). July-September. S. 101-118. URL: <https://cbj.jhi.pl/documents/788104/2/>
13. Krugłow A. Deportacja Żydów śląskich do hitlerowskich obozów zagłady w latach. *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*. T. 13. Wrocław 1990, S. 265-273.
14. Deportacja przed hitlerowców ludności żydowskiej z Niemiec, Austrii та Czech на Wschód w okresie від січень 1941 по січень 1942. *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*. T. 14. Wrocław 1991, S. 373-396.
15. Круглов О.Й. Знищення фашистами іноземних громадян на окупованій території України (1941-1944 рр.). *Український історичний журнал*. 1989. № 5(338). С. 82-87. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=journal/1989/5
16. Круглов А.И. Уничтожение еврейского населения Украины в 1941–1944 гг. Хроника событий. Могилев-Подольский, 1997. 100 с.
17. Круглов О. Хроніка Голокосту в Україні. Дніпропетровськ: Центр «Ткума»; Запоріжжя: Прем'єр, 2004. 208 с.
18. Круглов А. Без жалости и сомнения. Документы о преступлениях оперативных групп и команд полиции безопасности и СД на временно оккупированной территории СССР в 1941-1944 гг. Днепропетровск: Ткума, 2009. 284 с.

References

1. Reitlinger, G. (1953). *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945*. Vallentine, Mitchell. [In English].
2. Poliakov, L., Wulf, J. (1955). *Das Dritte Reich und die Juden*. Arani Verlags-GmbH. [In German].
3. Schnabel, R. (1958). *Macht ohne Moral*. Röderberg-Verlag. [In German].
4. Hilberg, R. (1961). *The Destruction of the European Jews*. Quadrangle Books. [In English].

5. Buchheim, H., Broszat, M., Jacobsen, H.-A., Krausnick, H. (1967). *Anatomie des SS-Staates*. Deutscher Taschenbuch Verlag. [In German].
6. Arendt, H. (1964). *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*. Viking Press. [In English].
7. Bullock, A. (1964). *Hitler. A Study in Tyranny*. Harpercollins College. [In English].
8. (1943). *Dokumenty obvinayut. Sbornik dokumentov o chudovishchnykh prestupleniyakh nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov na sovetskoj territorii* / Chrezvychaynaya gosudarstvennaya komissiya po ustanovleniyu i rassledovaniyu zlodeyaniy nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov i ikh soobshchnikov. Vypusk I. Moskva: Ogiz/Gospolitizdat. [In Russian].
9. (1945). *Dokumenty obvinayut. Sbornik dokumentov o chudovishchnykh prestupleniyakh nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov na sovetskoj territorii* / Chrezvychaynaya gosudarstvennaya komissiya po ustanovleniyu i rassledovaniyu zlodeyaniy nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov i ikh soobshchnikov. Vypusk II. Moskva: Ogiz/Gospolitizdat. [In Russian].
10. (1942-1945). *Zverstva nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov: dokumenty: [Vyp. 1-15]* / Glavnoye politicheskoye upravleniye RKKA. Moskva: Voennoye izdatel'stvo Narodnogo komissariata oborony. [In Russian].
11. Kruglow, A. (1984). Die Deportation deutscher Bürger jüdischer Herkunft durch die Faschisten nach dem Osten 1940 bis 1945. *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* (East Berlin), 32, No. 12. ss. 1084-1091. [In German].
12. Krugłow, A. (1989). Deportacja ludności żydowskiej z dystryktu Galicja do obozu zagłady w Bełżcu w 1942 r. *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce*, 3(151), July-September, ss. 101-118. [Online]. Available from: <https://cbj.jhi.pl/documents/788104/2/> [In Polish].
13. Krugłow, A. (1990). Deportacja Żydów śląskich do hitlerowskich obozów zagłady w latach. *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, T. 13, ss. 265-273. [In Polish].
14. (1991). Deportacja przed hitlerowców ludności żydowskiej z Niemiec, Austrii та Czech na Wschód w okresie від січень 1941 по січень 1942. *Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi*, 14, ss. 373-396. [In Polish].
15. Kruhlov, O.Y. (1989). Znyshchennya fashystamy inozemnykh hromadyan na okupovaniy terytoriyi Ukrayiny (1941-1944 rr.). *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, 5(338), pp. 82-87. [Online]. Available from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I&S21STR=journal/1989/5 [In Ukrainian].
16. Kruglov, A.I. (1997). *Unichtozheniye yevreyskogo naseleniya Ukrainy v 1941-1944 gg. Khronika sobytiy*. Mogilev-Podol'skiy. [In Russian].
17. Kruhlov, O. (2004). *Khronika Holokostu v Ukrayini*. Dnipropetrovs'k: Tsentr "Tkuma"; Zaporizhzhya: Prem"yer. [In Ukrainian].
18. Kruglov, A. (2009). *Bez zhalosti i somneniya. Dokumenty o prestupleniyakh operativnykh grupp i komand politsii bezopasnosti i SD na vremenno okkupirovannoy territorii SSSR v 1941-1944 gg.* Dnepropetrovsk: Tkuma. [In Russian].

Kruhlov O. The Experience of Studying the Holocaust: My Own View.

In the article, the author reflects on the problem of the practical lack of research into the Holocaust in the USSR. The Nazi genocide against the Jews was practically hushed up: for almost 45 years after the end of the war, not a single special work on this topic was published. At the same time, in general works of this direction, in particular, those devoted to the analysis of the occupation regime, at best, a few facts of the murder of Jews were cited. At the same time, the special attitude and nature of the Nazis' actions against them were not recognized. The occupiers and their accomplices allegedly exterminated not Jews, but Soviet citizens.

In the author's opinion, such an attitude to the tragedy of the Jewish people in the USSR was

nothing more than a manifestation of anti-Semitism, which was condemned in words, but in fact tacitly encouraged. This was especially noticeable from the late 1960s, when the then Soviet leadership sided with the latter in the military conflict between Israel and the Arab countries.

In the late 1980s, during the so-called perestroika, the attitude of the Soviet authorities towards the study of the Holocaust became less strict, but even then the editorial boards of scientific journals continued to treat the topic of the Holocaust with apprehension.

The author was the first Soviet historian who managed to publish, albeit abroad, articles on the Holocaust, and also the first Soviet historian who began, despite the de facto ban on this topic, to study the Holocaust.

Thus, the study of the Holocaust in Ukraine and the former Soviet Union shows that this is an extremely important topic and how much researchers still need to find out in order to present the picture of Nazi crimes against Jews, against humanity, as broadly as possible.

Keywords: Holocaust, Jews, Nazi genocide, USSR, Ukraine, World War II.